

DELI: CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNİN ÖVGÜSÜ MÜ YERGİSİ Mİ?

Mehmet NARLI

Delidir; ne yapsa yeridir atasözü, ilk planda toplumun akıl dışı gördüğünü, sorumluluk yüklediğini mazur görmesi anlamını taşır. Fakat söz anlam genişlemesine uğrayarak bu çerçevede başka işlevler de kazanır. Akıllılar, birbirlerinin işlerini ve davranışlarını beğenmediklerinde de çatışmayı yumuşatmak için bu söze başvururlar. Söz, delilerin aklına geleni yapma hürriyetleri olduğunu da ima ettiği için akıllıların çizdiği sınırların geçerlilik alanlarını da belirler. Delinin hesapsızlığını, patavatsızlığını vurgular. Ama bize kalırsa söz, geleneğin “akıllı deliler” algısı içinde, delinin yaptığının ve söylediğinin mutlaka bir gereği ve anlamı olduğunu da işaret eder.

Refik Halid Karay’ın *Deli* adlı oyunu bu çerçevede değerlendirilebilecek bir metindir. Maruf Bey, Hürriyetin ilanından iki gün evvel umumi felç geçirmiş; konuşamaz, hatırlayamaz, bilemez, “ya errahimülrahmin” levhasına bakıp dur

rur hâle gelmiştir. Dolayısıyla İkinci Meşrutiyet devrinden Cumhuriyet’in ilk on yılına kadar yaşanan süreyi ve bu süre içindeki siyasal, sosyal ve kültürel değişme ve dönüşmeleri bilmemektedir. Bu yüzden çevresinde olup biteni anlamamakta, yadırgamakta ve eleştirmektedir. Dili Koruma Encümeni, Kadınları Dansa Alıştırma Derneği, Gebe Kadınlar Cemiyeti, Şapka Kanunu, Özdemir, Kaya gibi tuhaf şeylerin ve isimlerin ne olduğunu anlayamamaktadır. Gelen doktorlar hem onun hafızasını hem de aklını tedavi etmeye çalışmaktadırlar. Maruf Bey de etrafındakilerin deliliğinden kuşulanmaktadır; yoksa bu kadar abuk sabuk şeyi nereden bulacaklardır. Belki de çevresindeki herkes onu delirtmek için tuhaf harfleri, yeni harfler; bıyıklı ve

şapkayı yeni kılık kıyafet; türbeleri kapatmayı ve güzellik yarışmalarını yeni âdetler diye göstermektedirler. En iyisi Merkez Efendi'ye gidip bir kurban kesmek, bir nefes ettirmektir. Fakat oralar da kapanmıştır. İhtimal bu hâller fena bir rüyada görülmektedir. Belki de rüyadan uyanmış ve tımarhaneye yatırılmıştır. Ankara, payitahtmış, hükûmet laikmiş, gramofon eşliğinde dans edeceklermiş, Kars, bizdeymiş; Suriye Hükûmeti, Arnavut Kralı varmış; yok efendim müftü efendi Ayten'i denizden çıkınca alnından öpmüş... Bunlar deli saçması değildirler de nedirler! Maruf Bey'in sıkıldığını düşünerek aile efradı Çarliston eşliğinde dans ederler: “*Bacaklar eğri sakat/ Bel yampuri iki kat/ Felekten Yemiş tokat/ Gibi beşeriyet/ Garip Gülünç vaziyet/ Miyav Miyav/ Hav hav*”. Birdenbire Maruf Bey de ayağa fırlar ve dansa benzemez bir şekilde tepinir ve sadece “miyav miyav, hav hav” sesleri çıkarır. Herkes birden ürkmüş ve kenara çekilmiştir. Doktorun kararı Maruf Bey'in evvel sakin, şimdi zır deli olduğudur (Karay, 2009: 7-36).

Refik Halid'in deli ile Cumhuriyet modernleşmesini yerdiği mi, övdüğü mü tartışılmalıdır. Yergi olduğunu düşünenlerin dayanak noktasını, Meşrutiyet'ten de Cumhuriyet'ten de sürgün yiyen bir yazar olan Refik Halid'in, deliliğin diline yaslanarak Türkçü, inkılapçı ve modernleşmeci yeni siyasal yapıyı mizahi bir yergiyle karşılamış olması gerekliliğidir. Bu bakış açısıyla oyuna bakıldığında, ıslahatçı yenilenmeyi tümüyle ortadan kaldıran inkılapçı bir yaklaşımla iptal ve inşa faaliyetine girişen Cumhuriyet kadrolarının on on beş sene içinde Türkiye'de gerçekleştirdiklerini makul ve makbul bulmayan bir anlatım dili bulmak mümkündür. Bu çıkarsamayla doğru kabul edersek, yazarın, hayli riskli olan siyasal bir eleştiriye girişmek için delinin ve delilik söyleminin masuniyetine sığındığını söylemiş oluruz. Muhafız olabilecek tavırlara müsamaha göstermeyecek bir otorite, “delidir ne yapsa yeridir” şeklindeki kabul ve hoşgörünün şu veya bu oranda vârisi olduğu için müsamahalı davranabilecek; böylece yazar hem eleştirerek entelektüel sorumluluğun ağırlığını hafifletmiş olacak hem de kendini korumuş olacaktır. Fakat ilginç olan *Deli* oyununu Ankara yazar/bürokrasisine duyuran ve eseri beğendiğini söyleyenin de Mustafa Kemal Atatürk olmasıdır. Deli oyununun, yeni devletin ve sosyetenin bir övgüsü olduğunu beyan edenlerin dayanak noktası da budur. Yakup Kadri'nin hatıralarına göre bir akşam Mustafa Kemal sofrasında bulunanlara, o ana kadar hiç kimsenin haberdar olmadığı bu eserden söz etmiş ve bu eserde yirmi yıl önce aklını kaybeden birinin bilincine kavuşunca ve kendini baştan başa değişmiş Türkiye içinde bulunca yeniden dirildiğini söylemiştir (Karaosmanoğlu, 1990: 71-72.) Refik Halid'in de bu akşam sofrasında söylenenleri doğrulayan bir ifadesi kitaba alınmıştır. Yazar, Deli için “*inkılâbımızı hicvetmiyor, tebarüz ettiriyor*” dediği için Mustafa Kemal'e minnettar olduğunu söylemektedir (Karay, 2009: 6). Yakup Kadri, 1938 affına Refik Halid'in de dâhil edilmesinde onun son yıllarda Ankara'yı ve Mustafa Kemal inkılaplarını doğrulayan yazılarının etkili olduğunu, Atatürk'ün bu içli yazıları oku-

yup etkilendiğine şahit olduğunu söyler (Karaosmanoğlu, 1990 71-72). Atatürk bu duygular içindeyken *Deli*'yi okumuş ve oyundaki kişinin tuhaflıkla, çıldırmaşlıkla karşıladığı inkılapları, neredeyse tek tek sayıp dökerek aslında “tebarüz” ettirdiğini düşünmüştür. Oyuna bu dayanak noktasından yaklaşılsa, Maruf Bey’in deliliğinin anlamı şu olur: Ancak bir deli, bütün bu yeniliklerin, modernleşmelerin, yeni sosyetenin kıymetini anlamayabilir. Öyleyse Refik Halid, deliliği, hem bu anlamda hem de “muhalif kalmakla delilik etmişim” anlamında kurmuştur.

Roman ve öykümüzde, deli tipler ve delilik söylemi, 1950’lerde başlayan modernist harekete (düşünsel ayrışmanın/aykırılışmanın deliliği de içerebileceği yaklaşıma) kadar ve nicel açıdan bakarsak bu tarihlerden sonra da çoğunlukla daima mizahla birlikte kurulmuştur. Bunun sebebi, geleneğin deliler karşısındaki hoşgörülü tavrında aranabilir. Bunun sebebini, eser-okur arasındaki özdeşleşmeyi sakıncalı bulabilecek olan siyasal/toplumsal otoriteye karşı gelişmiş bir taktik/teknik içinde de aramak gerekir. Okur, deliyle özdeşleşmeyeceğine göre, kendini deli karşısında akıllı sayıp delinin davranışlarına ve sözlerine güleceğine ve böylece bir bakıma kendini arındıracağına göre eleştiriyi, delinin diline yerleştirmek doğabilecek risklerden korunmak anlamına gelecektir.